

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига II.

25. јануар 1907.

Број 6.

ЈОШ О ЖЕНИДБИ И УДАДБИ У СЈЕВЕРНОЈ ДАЛМАЦИЈИ

У првој књизи *Архива за правне и друштвене науке* штампан је мој чланчић — или како га је Матица Српска назвала студијица — о *женидби* и *удадби* у сјеверној Далмацији. Ту сам, не наводећи подробно поједине случајеве, у опште говорио о тој нашој зарази. Говорио сам више са теоријске, него ли са практичне стране. Подробнији опис појединих случајева оставио сам за овај пут.

Каквих и колико таквих *женидаба* и *удадаба* има у сјеверној Далмацији, тешко је дознати. Наши свештеници и фратри, који морају да пазе на то, не могу да допашу за све случајеве. Многи им избјегну, јер им за њих нико не јавља. Какве су и колике су пошљедице код *свих* таквих *удадаба* и *женидаба*, не може нико да зна. Развргне се многих таквих свеза, а да за њих није чуо ни свештеник, ни фратар. Суд није радио ништа, јер му се нико није обраћао. Било, на прошло!

Да се још боље утврди истина свега овога и онога, шта је речено у првој студијци, изнијећу неколико случајева. Ово што износим није, него врло малени дио *женидаба* и *удадаба*, у којима је суд посредовао. Кад би се хтјели описати сви случајеви, који су долазили пред наше судове, одвело би ме сувише далеко. Изнијећу само неколико трња из тог жалосног цбуна, којих не би било, да нема наших *женидаба* и *удадаба* са узроцима, ради којих се долази до њих.

I

По списима Р 303 *ex* 1890 године (IV 67 *ex* 1890) суда у Книву.

Петар О. из Љупча, у непосредној близини Книна, има малољетног сина Илију. У Лукару од Промине живи малољетна Милица Ст. Отац јој је умро, док је била малено дјете. Мајка њена Марта вјенчала се за другога. Своју јединицу оставила је нејаку стрицу јој Марку. Послије смрти очеве Милица је наслиједила богато тежачко имање. Петар О. из Љупча запазио је Милицу и њено богато имање. Примамно је, да му дође кући за сина Илију. Милица и Илија *оженили* су се и *удали* су се. Никаква власт није посредовала, јер нико није јављао. Послије скоро године таквог живљења мајка Миличина тражила је, да суд дозволи вјенчање малољетној њеној кћери Милици. Суд је дозвоао и Илију. Установљено је, да је Илија и душевно и *тјелесно* незрио за вјенчање.

Суд у Книну својим закључком 12 новембра 1903 одбио је предлог мајке Миличине за вјенчање. У том закључку каже се од ријечи до ријечи:

„Одбија се предлог за дозволу вјенчања малољетне Милице са малољетним Илијом, с разлога, што је Илија још недозрио тјелесно и душевно тако, да не може да буде главом породице, нити да врши дотичне дужности, те очито је, да, кад би се друкчије поступало, унесрећило би се њега, жену и евентуалну дјецу. С тога се одређује, да се Милица одмах од њега одалечи и да се поврати својој кући, а то се наређује да изврши Петар, мајка Марта и стриц јој Марко. код кога је Милица живјела и коме се има повратити. Даје се строги укор Миличиној мајци и стрицу, што су допустили, да малољетна Милица иде за жену недораслом младићу и без вјенчања, против сваког закона грађанског и Божјег, па и природног, а оцу Илијином, *што очито није гледао него да се дочепа приличног малољетничиног стања* и да претече друге младожење, па било то и за *несрећу* свога сина.“

Суд је за ово писао општинским управама у Книву и у Оклају. Препоручио им је, да и оне око тога настоје.

Петру, оцу Илијином, није било то право. Утекао се на старији суд против закључка 12 новембра 1903. У том утоку адвокат Петров навео је и ово:

„До скоро, у фебруару 1904, навршиће се читава година дана, од када је Милица пошла да живи са Илијом. Од тада је она, не заиста ни по Божјем ни по људском закону, живјела и живи са Илијом, као муж и жена; треба им само поповски благослов, па да њихова свеза буде потпуно и формално утврђена.

„У овом крају постоји обичај, да момак живи с дјевојком по неколико мјесеци, као муж и жена, без црквеног вјенчања. Тражити разлоге таквом обичају, одвело би сувише далеко. Али је истина, која се не да побити, да се такав, истина не лијепо, обичај неће искоријенити ни стотинама судбених закључака и одредаба. Да нестане тог не лијепог обичаја, треба оплеменили поуком и добрим примјерима наш народ у овим крајевима; треба му књигом и науком доказати, да тај обичај није лијепо и моралан, већ да се потпуно слаже са нагоном, који имају неразумне животиње.

„У селу једном, какав је Врбник, чији је одломак Љубач, књига и поука непознате су ствари. И ако у њему има преко хиљаде душа, то село није *никада* имало *нити има* своје основне школе. Нико од надлежних фактора није се потрудио, да свјетом и књигом оплемени дух тога народа и да тај народ подигне са оног ниског степена, на којему би био сав свијет без школе и науке. Овако, како је сада, треба рачунати са готовим чињеницама, па се мора настојати, да се зло искоријени у свом корјену, а не чекати, да од стабљике постане дебело дрво и тек онда ударати на њ да се исправи.“

Суд у Книну, шаљући уток старијој власти на рјешење, попутно га је овим ријечима: „*Морамо истакнути, да код наших тежак није никаква препрека вјенчању нињеница, да је женска већ са мушким живјела као муж и жена, а особито, ако женска, као што је случај овога пута, има лијепо имање.*“ Овај извјештај, који није писао дупманин, него велики пријатељ нашега народа, и судија, који је својим оштрим оком видио све мане и врлине народне, писан је и потписан је у Книну 5 децембра 1903.

Старији суд није уважио уток. Петар није ипак хтио, да Милицу одалечи из своје куће. Требало је ударати глобе, док је на то пристао.

II

По списима Р 123 *ex* 1902 године суда у Книпу.

У Читлуку од Промине остала је млада удовица Анђелија Г. са јединцем сином. Свекар јој је један од најбогатијих тежака проминске крајине. Свекар и свекрва гледали су је, као око у глави. Дјеверови и снахе дијелили су с њом свако добро и зло. Мало послѣ смрти мужевљеве, Анђелија је побјегла из куће свекра. Оставила је јединца сина дједу. Одбјегла је голобрадом момчету, који је шест година млађи од ње. Отац момков радо је примио у кућу, да се *уда* за његовог сина Ивана. Анђелија је родом богата. Биће још богатија, ако јој умре болесни јединац. Наслиједиће од дједа свог јединца добар дно дједовог стања. Тако је рачунао отац Иванов.

Из дописа, који је 4 фебруара 1904 под бројем 50 послао на суд у Книн католички фратар из Читлука, преносим ово:

„Анђелија живила је без икакве бриге и труда са својим свекром Николом и свекрвом и дјеверовима, као бубрег у лоју, али неки дан својевољно је оставила кућу свога човјека и дјетета и отишла је да живи у суложништву са Иваном. Иван се родио истом године 1886, а имаде већ старијег брата вјенчана. Жупник, бива пишући, упозорио је удовицу и оца Иванова да тога не чине, јер да вјенчање не могу имати пошто Иван има већ брата старијега вјенчана, а новачење истом му почиње 1907, али је то њима девета, јер *с једне стране интерес*, а с друге да ће дјетету заповиједати; пошто се не боји Бога ни закона, с тога су тако наопако пошли.

„За то пишући, видећи и познавајући како ствар стоји, препоручује суду слиједеће:

„1., да дијете остане свеђер са својим дједом Николом;

„2., да Николу учини тутором малољетног дјетета;

„3., да пошто Анђелија живи у суложништву, да ју суд сматра простом блудницом и да јој не да праве, у колико она циља да оштети интересе свог сина.

„Нека суд поступа с њоме што може оштрије, јер је дала опаки изглед матере поковрене без чувства и без икакве вјере и страха Божјега.“

Колико је Анђелија љубезна мајка, доказује још и ова чињеница. На суду се обвезала, да ће свом јединцу давати годишње одређени дио прихода са свога стања. Дјед и татор дјетињи мора сваке године судбеним путем, да је гони, док му даде, шта се обвезала давати сину — јединцу.

Суд у Книћу урадио је мало у овом послу. Оцу Ивановом ударио је глобу од 10 круна, што је Анђелију примио у кућу. Анђелија и Иван, и сада, кад се ово пише, живе *удати и ожењени*, а невјенчани.

III

По списима *U 350 ex 1904 год. и C III 9 ex 1905 год.* суда у Книћу.

Малољетна Јела А. из Сукноваца од Промине *удала се* — по нашу овдје — за малољетног Пају Б. Живи родитељи допустили су то. Јела је живјела са Пајом неколико мјесеци. Кад је Пајо видио — овако је говорио свом адвокату — да Јела не може да затрудни, отјерао је од себе. Тим је био задовољан и његов отац. Пајо није хтио нипошто да је вјенча. Јела га је тужила кривичном суду ради иступа по § 506 кривичног законика. Завео је, обећавајући, да ће је вјенчати. Обећања није испунио. Кривични суд осудио је Пају на затвор. Пајо је мирно издржао ударену му казну.

Послије издржане казне Јела је потјерала Пају и оца јој, да јој новцем надокнаде изгубљену част. Овако је било писано у тражби. Јела је на усменим претресима говорила, да тражи *најам*. Тако је говорио и отац јој, као њен законити представник. Суд је примио дјеломично тражбу и осудио је самога Пају, да плати Јели круна 200 за одузету јој част. У пресуди првога суца вриједно је истакнути ове тачке :

„Штета њезина састоји се у том, што ће се, обешчашћена, тешко моћи удати, а најсколи не у виђенијој кући, па пошто се иста штета не да таксативно установити, јер се част не да процијенити, ред је, по могућности, накнаду јој обредити на начин, да јој надокнади донекле губитак евенуалне неудаје и ублажи нанесену јој увреду. Исприка траженикова, да код овдашњих тежака заведене и остављене цуре љепшу срећу беру, него остале дјевојке, те по том, да његов чин не носи за собом никаквих моралних ни економских пошљедица, могла би још донекле вриједети *за нека*

села ове околице, али не по готово у Промини, гдје се баш не јагме за бјегунцима и удовицама. Еле, по том једна одмјерена новчана одштета, обзиром на њено тежачко стање, могла би је у којечем надомирити и, по свој прилици, *јендаром* јој послужити, да себи лакше војна нађе.

„Ову накнаду није нико дужан да јој даде до самог траженика Паје, јер је он сам, својом кривицом, проузрочно завођење цуре и неиспуњење вјенчања, док отац његов, просидбом и обећањем, да ће се заузети за вјенчање, не може само за то да одговара за синовљев неправедан чин, у толико, што његова воља није ни најмање упливисала, да се брак не изврши, ван чисто синовљева, који за вјенчање неће нипошто ни да чује“.

Први судач љуто се преварио. Јела није још ни знала за пресуду, а већ се *удала* за другог. За то је адвокат Пајин и рекао у призивном спису против прве пресуде:

„Нападнута пресуда полази са становишта врло zgodног и праведног за многе крајеве, осим за наше Загорје и за нашу Промину. Пресуда та каже, да се по селима Промине не јагме за бјегунцима и удовицама. Не само, да за Промину није тачно то гледиште, него се истој догађа сасвим противно, као што се догодило и овога пута. Малољетна Јела, дозволом и благословом оца, чим је у првом степену свршена ова парница, — али још се није знао садржај пресуде — *удала се* (отишла је да живи у суложништву) — за Ивана П. на Сиритовцима од Дрниша. То доказује општинска свједожба, која се прилаже.

„Према томе, долази се до закључка, да ни Ивану није било зазорно узети себи за будућег друга дјевојку, која није дјевица, а да ни Јели није падао образ под ноге, што је ишла момку, који је знао — јер Сукновци нијесу с оне стране свијета од Сиритоваца — или барем морао да дозна првога дана, како његова будућа жена нема најљепшег дјевојачког уреса.

„Нечувен је и невјеројатан је неморал, који, на жалост, у овом погледу влада у овим крајевима. Није чак искључена могућност, да се Јела *удала* за Ивана и да је баш овај тражио с тога, што се надао, да ће туженик бити осуђен на новчану накнаду. Оваква трговина људским месом за новац није никаква новина у овим крајевима. Момци се ни нај-

мање не стиде, да се *жене* са дјевојкама, које су и неколико пута биле *удате*, само ако се при томе надају и најмањој новчаној користи“.

Призивни суд потврдио је осуду првога степена. Потврдио је и врховни суд у Бечу. Усвојили су начело, да је Јели требало дати новчану пакнаду за штету.

Адвокат Пајин навео је у ревизијском спису:

„Већ сама чињеница, утврђена општинском свједоцбom, да се Јела *удала* за Ивана, најбоље доказује неоснованост тражене и у двама степенима добивене накнаде од 200 круна за тобож изгубљену част. Јер, кад би се у Промини живљење, за неколико мјесеци, дјевојке са момком, под заједничким кровом, сматрало неком нечисти, Јела не би више могла да нађе себи другог момка, као што га је, заиста, и нашла.

„У цијелој нашој крајини, из које није искључена Промина, није, на жалост, никаква срамота за дјевојку, да и по више година живи невјенчана са момком, па да касније или она побегне или је он сам отјера. Она ипак, у овим случајевима, врло лако нађе и другог, па трећег и четвртог момка, док се, најпослије, не намјери на онога, који је вјенча и узме за закониту жену. Код таквих неморалних и развратних појмова о дјевичанском поштењу или о дјевичанској срамоти, не може ни бити говора о губитку части у том смислу, а, према томе, не може се тражити ни накнада за изгубљену част, кад се то, у опште, не сматра чашћу ни губитком части“.

И ако је врховни суд у Бечу потврдио прве двије пресуде за исплату круна 200, у својој пресуди рекао је много. Та пресуда изречена је 29 новембра 1905 под број 15314. У њој се каже и ово: „Што се тиче правног просуђења спора *одиста је исправно*, да тужитељици Јели *не пристоји* законски захтјев *ради изгубљене части*. У овом се пак случају подиже захтјев на пакнаду штете и ради изгубљеног изгледа вјенчања“.

Јела и Иван миловали су се, док од једном не раскрстише. Кад је свршена парница у Бечу и кад Јела није могла да добије досуђених јој 200 круна, јер Пајо нема ништа свога, а отац му неће да плати за њ, Иван је отјера од себе. Јела се по други пут повратила очевој кући. Ту ће је већ *оженити* трећи момак, ако икако дође до новаца.

IV

По списима *С II 108 ex 1906* године и *С II 110 ex 1906* године
суда у Книну.

На сајму Богородичиног Покрова (1—14 октобра) 1905 у Книну Танасија М. из Полаче од Книна угледао је дјевојку Манду III. из Врбника од Книна. *Ћендар* Мандин био је врло богат. Танасија је рачунао, да ће на њему бити више од 200 круна. Заиграо је коло са Мандом. Играјући коло причао јој је, да има стотину оваца и коза, а о виноградама и ораницама није требало ни говорити. Запита је, хоће ли се *удати* за њ, јер да би он њу радо *оженуо*. Манда је пристала на то. Танасија је исте вечери одвео својој кући. Танасија је већ тада био пунољетан. Манда је и сада малолетна.

Кад је Манда дошла кући Танасијиној и прву ноћ преноћила с њим, хтјела је да види богатство свога мужа. Волкови, краве, козе и овце — по ономе, што је Танасија причао Манди — били су далеко ~~на~~ паши. Виногради, оранице, ливаде и пашњаци били су иза брда. Манда је све то вјеровала. Вјеровао је то и Зарија, отац Мандин, кад је у Полачи нашао своју кћер. Радовао се, да је добро *удао* своју јединицу.

Неколико дана по тој *удадби* и *женидби* Танасија скине са Мандиног *ћендара* све круне. На њему биле су 253 круне. Танасија покупи сав тај новац. На своје име, а не на Мандино и Заријино, даде га на камате са углављеним вишком од 20% годишње. Зарија, задовољан таквом срећом, пошаље својој кћери велики сандук, пун одијела и рубља.

Манда је са Танасијом живјела неколико мјесеци. Осјетила се, да у Танасијиној кући нема ни млијека, ни пуре, а камо ли оног силног блага. Танасија, кад је већ себи обезбиједио круне са *ћендара*, стао је шакама да милује Манду. Манда, пуна модрица, изнурена глађу и жеђу, без *ћендара*, без дјевичанског вијенца и без сандука, некад пуна одијела и рубља, побјегла је очевој кући у Врбник. Зарија, отац Мандин, судбено је потражио Танасију да му поврати *ћендар* и ковчег са одијелом и рубљем. Хтио је од Танасије тражити и *најам* за Манду. Танасија је намјеравао да тражи од Зарије, нека му плати, што му је неколико мјесеци *хранио* јединицу. Паметнији од њих натјерали су их, да се од-

реку захтјева за *најам* и *храну*. И Зарија и Танасија били су незадовољни. Никако нијесу могли разумјети, за што се не може тражити *најам* и *храна*.

V

По списима С II 50 *ex* 1906 суда у Книну.

У Ковачићу, у непосредној близини Книна, малољетна Стана К. *удала се* за Петра В. То је било почетком године 1903. Крајем те године Стана је родила женско дијете. Петар је признавао, да је то дијете његово. Мало мјесеци послје рођења дјетета, умро је Петар. Стане није вјенчао. Оставио је прилично тежачко стање. Мајка, браћа и сестре Петрове разграбише његово стање. Стани не признадоше ништа. Њено и Петрово дијете нијесу хтјели да трпе.

Мајка Петрова није дозвољавала Стани, да са дјететом живи у кући, која је некада била и Петрова. Кад се Стана уморна с пољског рада враћала кући и хтјела да почине, мајка Петрова пред њом и малим дјететом затворила би кључем кућна врата. Кључ би ставила за пас, а Стану је гонила од себе заједно са дјететом. Стана, која је морала да храни себе и да доји своје дијете, често није имала шта да окуси. Досадила јој је најпослије та мука. Повратила се родитељској кући са својим незаконитим дјететом.

Ради хране дјетета дошло је до суда. Кад је суд свршио своје, Стана, сиромашна и у родитељској кући, послала је дијете у копилад, у *царску дјецу*. Што ће бити од тог невиног женског дјетета, ако одрасте, без родитељске љубави и његе? Неће ли и оно наопако отпочети и још горе завршити свој несрећни живот? Као да је оно криво, што је угледало свијета!

VI

По списима А 532 *ex* 1905 године и С II 174 *ex* 1906 године суда у Книку.

У Жагровићу код Книна *удала се* Стана Б. за Јована К. И Стана и Јован имали су лијепо имање. Послије мало мјесеци умре Јован, а да се није вјенчао. Оставио је Стану у благословеном стању. Два брата Јованова, послје његове смрти, хтјели су да отјерају из куће Стану. Уплео се у тај

посао отац Станин, богат тежак у Жагровићу. Отрчао је на суд и јавио је, да је Јован, на самрти, учинио усмени тестамент. Тим тестаментом, да је оставио цијело своје стање дјетету, било оно мушко или женско, које ће Стана родити. Суд је позвао три свједока, који су били на тестаменту. Свједоци долазе пред суца. Одлучно и постојано заклињу се. Казују о тестаменту, сложено, и у најмањим потанкостима. Судац не може да нађе никаквог противрјечја у њиховим испитима. Браћа и мајка Јованова упорно тврде, да Јован није чинио никаквог тестаента. Болест га је ненадно скрхала. Ватра га је одмах освојила. Умро је, не знајући ни за што.

Пошто против тестаента није било никаквих формалних приговора, требало је парницом рашистити питање. Браћа Јованова и мајка му устадоше тражбом против Стане и дјетета, које ће се родити, да униште тобожњи тестамент. На јавним претресима она иста три тестаментарна свједока по ново се заклињу. Казују једнако, као и прије. Сва три, као из пушке.

Истражујући и даље, са новим свједоцима, а особито свједочанством једног честитог свештеника, открила се истина. Нити је Јован учинио тестаента, нити су она три свједока били у оно доба у Јовановој кући. Два пута криво су се заклињала пред судом.

Стана је међутим родила. Родила је мушко чедо. Родила га је у кући, очевој. Мајка Јованова примила га је на своје руке. Браћа Јованова, заузимањем честитих људи, завољеше то невинашце. Обезбиједише, судбеном нагодбом, будућност дјетета. Стани не дадоше ништа.

Тако је свршило, јер је дијете било мушко. Да је било женско, отишло би и оно у *царску дјечу*.

VII

По списима Р 19 ел 1905 године суда у Книву.

У Голубићу од Книна била су два брата, Тодор и Јован Б. Јован је био вјенчан. Живио је у заједници са братом Тодором, који се није хтио ни *оженити* ни вјенчати. Јован је умро прије неколико година. Брат му Тодор, одмах по смрти Јовановој, *ожењо* се удовицом Јовановом Станом : дјевер и снаха. Из те нечисте свезе родила се *незаконита* кћи.

Посредовањем суда Тодор је пристао да вјенча Стану ради дјетета. Духовна власт није их могла вјенчати. Вјенчали су се грађанским браком пред политичком власти.

VIII

По списима *С II 228 ex 1906* године суда у Книву.

Малољетна Милица К. из Ковачића од Книна *удала се* за Саву А. у Врбнику. На *ђендару* донијела му је 170 круна. Сава и отац му одмах узеше круне са *ђендара*. Задржаше их за себе. Милица је живјела са Савом двадесет мјесеци. И ако су, на око, обоје здрави, као здрава јабука, Милица није могла да затрудни. Сава је поче тући и гонити из куће, „јер није ни за што“, како је говорио свом адвокату. Није могла да роди, па је за то отјерао.

Милица се морала повратити очевој кући. Скинула је *округу*, а патакла дјевојачку капицу. Ради *ђендара* дошло је до суда. Добила је већ неколико понуда, — јер јој је отац имућан — да се по ново *уда*.

У книнској крајини *округа* није оно, што Вук вели у свом Рјечнику. То је проста, бијела марама, шудар, којим женско покрива главу и често подвезује под подвољком. Чим се женско *уда* или вјенча, скида капицу с главе, а покрива се том марамом, *округом*. Ако одбјегне од невјенчаног момка, или ако је овај отјера, или умре, а да се није вјенчао, женско баца *округу*, а узимље капицу. Такву мараму у книнској крајини зову и *богича*, што није било познато ни Вуку. У осталим крајевима сјеверне Далмације за *округу* кажу и *јашмак* и *повезача*, како је и у Рјечнику забиљежено.

IX

По списима *U 1189 ex 1905* године и *С II 93 ex 1906* године суда у Книву.

У Мокромпољу од Книна Јандрија Б. *оженео је* малољетну Смиљану К. Кад је Смиљана затруднила, Јандрија је напустио. Отац Смиљанин тужио је Јандрију кривичном суду ради иступа по § 506 кривичног законика. Јандрија је осуђен на мјесец затвора. Отац Смиљанин није био задовољан том пресудом. Прекорио је свог адвоката, што му није из-
радио, да Јандрија плати *најам* Смиљани.

Кривичном пресудом није био задовољан ни Јандрија. Утекао се старијем суду. Старији суд у два пута дао му је рок по мјесец дана, да вјенча Смиљану. Могоа је вјенчати у мало дана, јер није било никаквих препрека. Кад је старији суд видио, да је Јандрија упоран, потврдио је пресуду првога суда.

Чим је пукла пресуда старијег суда, а није било даљих законских средстава, отац Смиљанин долетио је свом адвокату, нека од Јандрије тражи *најам* за Смиљану. Адвокат му је тумачио, да ту не може бити говора о каквом *најму*. Јандрија није узео Смиљану за слушкињу, него за будућег друга. Она Јандрију није служила као слушкиња, него је била уз-а-њ и с њим, као жена. Може се покушати — говорио је оцу адвокат —, да се за што друго тражи Јандрија, али за *најам* никако. „Било за што му драго“ — одговори отац Смиљанин — „само нека даде новаца...“

У то је и Смиљана у кући очевој родила незаконито женско дијете. Другог или трећег дана новорођенче однесено је у *царску дјечу*.

Кад се повела грађанска парница против Јандрије за новчану накнаду, рочишта су се одлагала, у нади, да ће ипак доћи до вјенчања. На посљедњем рочишту Јандрија и Смиљана сложено казаше, да су се по ново *оженили* и *удали*, а да ће се касније вјенчати. О оном невином створењу, које је однесено у *царску дјечу*, није се говорило ништа више.

X

Да ово цвијеће не буде увијек из истог бостана, испричаћу друго :

Кад је Аустро-Угарска на Берлинском Конгресу добила мандат, да *усрећи* Босну и Херцеговину, купила је војску и по сјеверној Далмацији. Из Врлике и врличке крајине власт је позвала под пушку многе момке, који су били већ *ожењени*, а невјенчани. Некоји од њих имали су и порода. Момци дадоше вољу за невољу и одоше у рат. О ратовању некоји погинуше. Некоји се, последије окупације, повратили кући.

Чим би у врличку крајину дошла вијест, да је погинуо ко год од тих момака, а био је *ожењен* и имао је порода, мајка му, браћа и сестре избацивали су из куће његову од-

раслију дјецу. Неодраслија путовала би у *царску дјецу*. Мајке дјетиње враћале су се родитељским кућама. Скидале би округу. Натакле би капицу. Као да и није било ништа. Налазиле су друге момке, који су их *женили*.

Ово ми је причао ондашњи католички фратар у Врлици. Из вјерске мржње није говорио; јер у врличкој крајини има скоро подједнако православних и католика. Тако су радили и католици и православни.

XI

Из Скрадина добио сам недавно ово писмо:

„Узалуду неки наши људи хоће да уљепшају ову нашу жалосну *женидбу* и *удадбу*. Факт је ужасан. Требало би га, по што по то, уништити. Ево Вам тражених података:

„Стана Р. кћи је имућног и богатог оца из Варивода од Скрадина. *Удала се* за неког М. у Кистањама. С њим остане трудна. Кад је већ била у петом мјесецу трудноће, одбјегне од М. Примамно је к себи Никола К. из Братишковаца од Скрадина. Живјела је с њим *удата* до порођаја. На неколико дана пред порођај, оде у Ш., у болницу. Ту роди. Дијете даде у кошилад. Врати се Николи у Братишковце. Никола је вјенча. А знате за што? Нада се богатом миразу, а свакако напшљедству.

„И ако пе спада у праву тему *женидбе* и *удадбе*, нека Вам испричам и ово, јер је у свези са нашим *женидбама* и *удадбама*:

„Михаило К. из истих Братишковаца дефлорисао је дијете од *девет* година. На кривичном претресу, који је био ових дана, отац Митар Т. није се ни побринуо, да обезбједи унесрећено дијете. Тражио је само четрдесет (40) круна накнаде, које је потрошио око лијечење дјетета“.

Ово писмо писао је човјек искрен и поштен. Посиједио је већ у служби Српства. Српству је дао све. Од свог народа није тражио ништа. И ако није тражио, добио је, као уздарје, — незахвалност.

XII

Анђелија П. из Покровника од Дрниша навршила је тек дванаесту годину. Као мало дијете умро јој је отац, богати тежак. Цијела очева оставштина досуђена је њој. Петар

С. из истог села, већ зрио момак, силовао је једном и дефлорисао. Тужен ради тога, на кривичном суду признао је, да је тим хтио нагнати дванаестогодишњу Анђелију, да се *уда* за њ. Слакомно се на њено имање.

Та животиња у људском облику и сада размишља о богатству Анђелијном — с оне стране браве.

XIII

Малољетна Милија Т. из Мокропоља *удала се* за Стевана Ж. у Ервенику од Кистања. Понијела му је круна 175 новаца на *јендари*. Разног одијела и рубља имала је у врједности од круна 117-54. Живјела је са Стеваном осам мјесеци. Кад је Стеван потрошио новац са *јендара* и кад је распродао већи дио донесеног рубља и одијела, о тјерао је од себе Милију. Загледао се у другу, која има нетакнути *јендар*.

Отац Милијин отрчао је адвокату. Тражио је од њега, нека судом гони Стевана за новац са *јендара*, за распродано одијело и рубље и за Милијин *најам*, што га је осам мјесеци *служила*.

За новац са *јендара*, за распродано одијело и рубље учињено је, шта се могло. Отац Милијин запријетио је, да ће *најам* тражити код владе! По мишљењу нашега тежака, влада може све да уради, и мимо судова.

Њдарам тачку на примјере. Много је и ово, што сам изнио. Ово што сам навео, није ријеткост. Догађа се врло често. Не би се догађало, кад не би било наших *женидаба* и *удадаба*. Да наше власти, све с реда, својски прегну, престале би наше *женидбе* и *удадбе*. Не би било ни њихових ужасних пошљедица. Не би било толико *царске дјеце*, која, кад одрасту и познаду свијет, проклињу обијест својих непознатих родитеља. Требало би мање тамница. Било би више школа. Народ не би живио у садашњем примитивном стању.

Наше власти, и судбене и политичке, за сузбијање *женидаба* и *удадаба* протрошиле су много — папира. Нијесу урадиле ништа. Једина власт, духовна, којој је истински на срцу напредак нашега народа, нема никаквих присилних средстава. Ради тога не може ни у овоме да успије.

Мало година послије, него ли је Аустрија добила Далмацију, државни органи видјели су то зло. Тадашњи *Gu-*

bernium у Задру послао је 10 октобра 1833 (хиљадуосамсто и тридесет и треће) под бројем 17516 ондашњој православној духовној власти у Шибенику допис о томе. Допис је писан италијански. Ово му је дословна садржина:

„Из службених извјештаја влада је дошла до увјерења, како је неопходно потребито, да се обуздају *срамотна су-ложништва* (*scandalosi concubinati*), која се шире по градовима и по селима, која руше породичне свезе, а шире *приљепчиву неморалност*, главни разлог најтежих нереда (*diffondono la contaggiosa immoralità, funesta causa dei più gravi disordini*).

„И духовна и политичка власт морају се побринути и порадити за спасоносну сврху, о којој је ријеч.

„Свештеници морају да подучавају свијет и да недјељом тумаче народу евангелије, како би се упознала важност моралних и вјерских дужности, а морају непрестано, мудро и савјесно настојати, да престану те *недопуштене, срамотне свезе* (*illicite unioni scandalose*), гдје устреба, и помоћу општинских начелника.

„Не успије ли свештенички уплив у томе, пароси морају тужити претурама, које, по одредбама § 269 другог дијела кривичног законика, морају да униште тај неред и да примијене најзгоднија и најуспјешнија средства; оне морају да поступају и против оних, који подржавају и олакшавају слична дјела *против јавног морала* (*contro la pubblica costumatezza*).

„Препоручује се с тога Тој Поштованој Конзисторији, нека нареди свештеницима, да добро пазе, које су њихове дужности у тим питањима. Него, пошто примјери свештеника морају у првом реду припомоћи, да њихов уплив буде успјешнији, кад би какав свештеник, посредно или непосредно, проузроковао шкандал на велику штету јавности, против њега морао би се одмах повести одређени поступак и послати духовно-политичко повјеренство.

„Што се тиче дужности општинских начелника, да и они настоје, како би се уништиле *срамотне свезе*, и да их пријављују; као и дужности претура, да се одмах заузму, како би се уништио тај неред, и да поступају против тога и против сваког рада, *који вријеђа јавни морал* — наређује се котарском поглаварству, да изда потребите напутке под-

ређеним властима, одређујући, да се одмах рјешавају последице, који се односе на јавни морал и да свака три мјесеца поднесу поглаварству попис тужба о томе, држећи их одговорним за свако и најмање неоправдано закашњење.

„Препоручује се такођер котарском поглаварству, нека пазни на потчињене органе, да својим понашањем даду добар примјер, и нека поступа дисциплинарно, устреба ли, на заштиту *јавног поштења* (*onestà pubblica*) и добрих обичаја, како би се зауставило напредовање *неморалности*, која *трује и која је штетна појединцу, породици и друштву* (*onde arrestare li progressi della corruttrice immoralità tanto dannosa all' individuo, alla famiglia ed alla società*).“

Могоа сам да набавим још један слични допис владе у Задру. Допис је писан италијански 12 маја 1884 под бројем 9907. Послан је православној конзисторији, која је тада већ била у Задру. Допис каже, на име намјесника Далмације:

„По вијестима, које сам добио особито од неких духовних власти, да се суложништва непрестано умножавају, нарочито по селима, наредио сам котарским поглаварствима, нека употребе сву своју власт и сав свој уплив, да општине оштро сузбијају, на основу § 30, 7 раставак, општинског правилника, тај *тешки узрок деморализације, јавног шкандала и сметања друштвеног реда* (*si gravi cause di demoralizzazione, di scandalo pubblico e di perturbazione dell' ordine sociale*); а гдје би се радило о лицима, која нијесу припадници општине, нека примијене § 9 горњег правилника и нека их протјерају.

„Што се тиче отмица неодоаслих дјевојака, ради чега такођер долазе тужбе, а које живе за тим у суложништву, наредио сам котарским поглаварствима, да строго пазе на таква *злочиначка дјела* и помоћу жандара, те да их туже надлежном кривичном суду.

„Јављајући ово Препощтованој Конзисторији, молим је, гдје би устребало, да и свештенство употреби сав свој уплив, како би престале те *тешке неподопштине* (*gravi inconvenienti*), и да јави политичкој или општинској власти случајеве, за које дозна, *срамотног недозвољеног суложништва* (*di scandalose illecite convivenze*).“

Православна конзисторија у Задру настојала је такођер, да се у народу уништи *женидба и удадба* или суложништво.

Још године 1880, 29 октобра, под број 1329 конзисторија је послала свему свом свештенству ову окружницу :

„Из званичних списа, што су некидан овамо приспјели, набројало се, да има преко 160 особа у *једном* само прото-презвитерату задарском, које невјенчане у заједници живе и незакониту дјецу рађају. — То је *жалосни* знак, да се установе црквене не почитују и да се *поквареност* међу народом шири.

„Конзисторија је све списе доставила Преузвишеном Намјесништву с молбом, да би и оно од своје стране употребило сходна средства, како би се ова *распуштеност обузда*ла. И доиста, својим поштованим дописом 3 новембра римског, број 14568 јавља, да су списи дотичним котарским поглаварима распослани, да се по смислу § 30 опћинског правилника поступи, како би се ширење такве *зарази* запријечило.

„Будући пак, да су свештеници у првом реду позвани гојити у народу чувства ђудоредности и побожности, а при том имајући велика уплива код својих парохијана, возлаже им се на срце и на душу, да сваком приликом савјетују невјенчана лица, да у законити брак ступе и да људима не отешчавају вјепчиње претјераним искањем своје пристојбине за тако зване полице или вјенчанице, држећи се душевно прописане таксе.“

Мало година касније, 1884, поста духовна власт под број 639 шаље 18 маја нову окружницу :

„У намјери да се на пут стане *саблазни* што у народу порађа суложништво, које се данас у највишој мјери развија Преузвишено Тесарско Краљевско Намјесништво предузело је најстрожије мјере и односе је већ наредбе издало.

„Него, душепопечитељи по узвишеном позиву и положају своме на првом су мјесту позвани, да се свим силама старају *отров* овај из народа овога одстранити. Зато Конзисторија, у интересу религиозно-*моралног* напретка, најтоплије препоручује свему парохијалном свештенству, да се својски и озбиљно оно заузме и пастирским моћним гласом својим опомиње сваком даном приликом на христјанску дужност она лица, која у незаконитом браку живе и *саблазан* у народу тиме шире.

„Упућује се уједно сваки поједини душепопечитељ, да она лица, која би се оглушила отачаским савјетима његовим и упорна у гријеху остала, одмах дојавити има дотичном Царском Краљевском Котарском Поглаварству, или општинској управи својој, и ови ће онда средствима, којима на ту цијел располагају, знати и хтјети упорне најстрожије на одговорност позвати“.

По сјеверној Далмацији и на даље су се весело *женили* и *удавали*. Политичке власти радиле су мало. Судбене и општинске ништа. Свештеници, самом ријечју, нијесу могли да униште тај *отров* и ту *саблазан*, како је православна духовна власт називала наше *женидбе* и *удадбе*. Ради тога је конзисторија 25 јунија 1891 под број 846 издала ову окружницу, у којој је још боље истакнут тај наш љути отров и тепка саблазан :

„Окружним писмом од 29 октобра 1880 Број 1329 Конзисторија је позвала била све пречасно парохијско свештенство, да се строго заузме у народу, како би се вјенчали они, који у незаконитој свези живе, напомињући истом приликом и силу § 30 општинског правилника за краљевину Далмацију, по коме свакој општини спада у делокруг и вршење редарства над јавном ђудоредношћу. — Другом пак окружницом од 18 маја 1884 Број 639 препоручено је било са стране ове духовне власти, да свештенство упливом и савјетом својим поради код народа, како би се суложништва искорењивала, дајући тада знати, да је односно суложништва и само Преузвишено Цесарско Краљевско Намјесништво предузело било најстрожије мјере и већ своје наредбе на подређене политичке власти у покрајини издало.

„Оваквим се наредбама смјерало на *успостављење доброга реда* у народу и на очување његове *моралне* стране, али покрај тога ипак до данас се није могао познати жељени успех у општем, чим се доказује, да народ наш не схваћа силу законитог брака и да се у томе мало или нимало не подучава са стране његовог духовног пастира, који у непосредној близини са истим живи.

„Пошто су препоручене наредбе безуспјешне остале у многим парохијама, духовна ова власт, проникнута свјешћу а и дужношћу својом, да се стара, да се светиња брака строго чува и да се сачува народ од злих пошљедица, како

са стране *моралне*, тако и са стране приватнога права, које потичу од незаконитих брачних свеза, а видећи на жалост у исто вријеме, да се сваким даном *суложништво у народу множи*, — и овом приликом побуђеном се налази, да поново предочи пречасном парохиском свештенству наредбе о искорењивању суложништва, уз позив, да сваки свештеник, кроз вријеме од два мјесеца дана, поднијети има Конзисторији својим путем *подробни попис* свију оних, који у дотичној парохiji у суложништву живе, те да означи:

„1). за што се дотични није вјенчао;

„2). у колико се времена поједини у суложништву налази и

„3). има ли дотични дјеце и колико.

„Приликом поднашања пописа овога, сваки ће свештеник дужан бити у извјешћу своме разјаснити још и то: да ли су и какве су мјере до сада предузимате, да дотични од суложништва престане, евентуално смјета ли гдјегод к остварењу законитог брака какав постојећи законски пропис.

„Високопречасним окружним протопрезвитерима и надзиратељима протопрезвитерата особито се препоручује, да строго пазе, нека се дотично свештенство до утначеног времена налога овоме одазове, и опи ће сва извјешћа, добивена од свештенства, заједно Конзисторији спровести најдаље до краја августа ове године.“

Свештеници су се мучили и радили су. Шиљали су и Конзисторији и политичкој власти подробне пописе. Конзисторија није могла ништа да учини. Политичкој власти било је више на срцу, да у политички дом и у сабор покрајински шаље нијеме и неспремне људе, него ли да народ лијечи од отрови.

Кад је Конзисторија примила пописе, које је тражила горњом окружницом, 14 новембра 1891 под бројем 2114 писала је свима протопрезвитератима по сјеверној Далмацији:

„Примивши Конзисторија услијед позива 25 јуна ове године број 846 подробни попис свију оних, који у парохјама протопрезвитерата тога у суложништву живе, опазити је могла у односним списцима, да, осим оних, који немају какве брачне сметње, живе још у суложништву и такове особе, којима стају на пут потпуне или условне сметње за склапање законитог брака.

„Оне особе, које су пријављене да због *неморалности* неће да се вјенчају, биће надлежним путем позване на склапање брака или пак на растављање; дочим оне друге, којима предстоји каква брачна сметња, као: малољетство, сродство или војнички закон треба да одмах потраже дозволу к вјенчању. Ради тога позива се Високопречасност Ваша, да изволите својим путем наредити подручном парохијском свештенству, нека сваки у својој парохији отачки посавјетује односне особе да што прије на надлежном мјесту дозволу к вјенчању потраже, ако незаконоживући не желе хрђање пошљедице искусити.

„Изволите у исто доба од сваког пароха потражити извјешће у погледу тога питања, а што ћете у своје вријеме Конзисторији саопћити ради надлежне пажње или евентуалних поступака.“

Православна црква има у Далмацији пет протопрезвитера: кнински, шибенски, скрадински, имотски и задарски.

У вези с овом окружницом, Конзисторија је мало мјесеци касније, 10 јануара 1892, под бројем 66, послала смену свештенству нову окружницу:

Питање о искорењивању суложништва у епархији далматинској одмах је, иза добивених пописа незаконоживућих њорова, живо у претрес узето било; те је за то Преузвишеним Ћесарско-Краљевским Намеспитвом окружницом својом од 3 јануара ове године Бр. 27345 *ex* 1891 изволило расположити преко дотичних ћесарско-краљевских поглаварства у покрајини, како би се строги кораци предузели против свију оних особа, које због немарности неће да се вјенчају.

„Обзнањујући о томе расположењу сво пречасно парохијско свештенство, уједно се позива оно, да сваки најдаље кроз два мјесеца извијести ову духовну власт о односном успјеху; том напоменом, да се појединац при наплаћивању вјенчања или полица строго држати мора прописане таксе, обзиром на околност, што се са више страна приговарало сувишном наплаћивању.

„У свези пак издатог палоба преко високопречасних окружних протопрезвитера под 14 новембра 1891 број 2114, сваћи ће душестаратељ у парохији својој оточаски посавјетовати и оне друге особе, којима предстоји каква брачна сметња као: малољетство, сродство или војнички закон, нека

одмах дотични на надлежном мјесту потражи дозволу к вјенчању, ако незакопоживући не желе хрђаве пошљедице искусити; а што се има такођер у своје вријеме Конзисторији саопћити ради надлежне пажње или евентуалног поступка и против таквих парова.“

Исте године, 24 јула 1892, под бројем 1640, Конзисторија је морала да изда и другу окружницу. Та окружница значајна је ради општрих израза, које духовна власт, потпуним правом, још једном употребљава за *женидбу* и *удадбу*:

„Више је пута истакнуто било од стране ове духовне власти, а особито у окружним писмима 29 октобра 1880 број 1329 и 18 маја 1884 број 639, да је сваки парохијски свештеник по дужности својој позван строго се заузимати, како би се суложничком живљењу у народу на пут стало, смјерајући тиме једино на *успостављење доброга реда* у народу и на *очување његове моралне стране*; али се покрај свију издатих до сада наредаба није свуда постигао онај жељени успјех, у колико се то разумјети може из односних извјешћа, поднешених Конзисторији са стране свештенства услијед позива од 10 јануара ове године број 66, чим се доказује да народ *не схваћа* силу законитог брака и да се за искорењивање суложништва не предузимљу строге мјере са стране позваних фактора.

„Поводом тим, те у намјери да се таково *гнусно живљење* из народа искоријени, односно предупреди, наређује се овим свему пречасном парохијском свештенству, да оно у будуће без икаквог одлагања пријављивати има дотичном Тесарском Краљевском Поглаварству сваку ону особу, која се одмах по узимању, не вјенча, а то тим прије, што је и само Преузвишено Тесарско Краљевско Намјесништво писмом од 3 јануара 1892 број 27345 правом и власти својом наредила Тесарским Краљевским Поглаварствима, да са свом строгошћу пазе, еда би се из народа искоријенило *таково жалосно живљење, које вријеђа опће морално чувство*.

„Ради пак надлежне пажње над дјелатношћу у овом погледу сваки ће свештеник од случаја до случаја такове особе исти час и духовној власти својим путем пријављивати, назначивши датум и број, под којим је то на знање донешено Тесарском Краљевском Поглаварству“.

Од исте власти издана је и окружница 5 јула 1899 број 1565 :

„Окружним писмом од 24 јула 1892 број 1640 Конзисторија је позвала била сво пречасно парохијско свештенство, да се строго заузме у народу, како би се вјенчали они, који у незаконитој вези живе, односно да се поради на искорењивању суложништва, дајући онда знати, да је и Преузвишено Тесарско Краљевско Намјесништво предузело најстрожије мјере и већ своју наредбу на подређене политичке власти у покрајини издало у смислу, да се свом строгошћу пазе, еда би се из народа искоријенило суложничко живљење, *које вријеђа опће морално чувство*.

„У намјери, да се таково зло из народа искоријени наређено је било такођер са стране Конзисторије свему парохијском свештенству, да се од случаја на случај такове особе одмах пријавити имају у сврху, нека се светиња брака строго чува и нека се сачува народ од *злих пошљедица*, које потичу од незаконитих брачних веза; али је поред свега тога потписани епископ опазно, приликом свога ско-рашњег бављења у унутрашњости епархије, да се суложништво у народу множи и да свештеници — ријетким изузетком — не пријављују такове парове.

„Ради тога наређује се, да сваки свештеник најдаље до 15 августа ове године има поднијети непосредно Конзисторији попис свију оних, који у дотичној парохији у суложништву живе, те да на нарочитој табlici означи :

- „1, име и презиме невјенчаног пара;
- „2, од када у суложништву живи;
- „3, за што се нијесу до сада вјенчали и
- „4, колико имају дјеце“.

Сва ова настојања православне духовне власти неће имати никаквог успјеха. Велико зло, *отров, зараза, саблазан, гнусно живљење, поквареност* и др. — како службено називљу нашу *женидбу* и *удадбу* — трајаће увијек, док то не прекину свјетовне власти и школа. У пошљедње вријеме световне власти неће ни да знаду за сузбијање тог отрова. Политички чиновници одбијају пријаве свештеника, јер да политичка власт није надлежна за кажњавање те саблазни. Судбене власти не раде такођер ништа, да се барем умањи та поквареност и то гнусно живљење. Наше *женидбе* и

удадбе преотимљу све више маха. Оне су, у својој неморалности, много практичније, него ли законита вјенчања.

Примјера ради навешћу, како је у книнском протопрезвитерату. Кнински протопрезвитерат имао је крајем 1905 године 22,382 душе. У том православном стаду од 22,382 душе било је у то доба *преко* 200 парова *ожсењених* и *удатих*, а невјепчаних. Католике не рачунам. Од тих 200 парова *ожсењених* и *удатих* вјенчало се 1906 године само 30 парова! Остали и на даље живе, како су и до тада. Па ипак, све то било у неколико просто, да нема *царске дјеце*, „јер су и то“ — како умјесно рече Матица Српска, говорећи о првој мојој студији у 240 броју Летописа — „дјеца рода нашега“.

Ово велико наше зло треба лијечити. Овај отров и ову заразу треба уништити. Треба прекинути ово гнусно живљење и ову поквареност. Не треба крити или уљепшавати нашу *женидбу* и *удадбу*. Треба је јавно жигосати. Ко мисли или ради друкчије, тај има свога интереса, да наш народ и на даље тако жалосно живи. Сваком злу може се наћи лијека. Ако се болесни дио тијела не да излијечити, треба га, по науци великог учитеља, мачем одрезати. Кад нестане и те заразе код нашега тежака — а о другим његовим невољама биће говора другом приликом — он ће морално поскочити. Ојачаће и материјално, јер неће свој крваво стечени или под тешке камате позајмљени новац у лудо бацати. Мање ће ићи по судовима, да тражи *ђендаре* и *најмове*. Његови искрени пријатељи неће морати сажаљевати, што и врховни суд у Бечу, гдје сједе најбољи правници, одриче његовим кћерима, да имају *част*. Наш тежак освјестиће се, кад се излијечи и од те заразе. Чуваће боље царевину своју, кућу своју, гдје ће му *законита*, вјерна, љуба разбијати породичне бриге, а његова дјеца, голубићи његови, гукаће му најљепшу пјесму.

Све се може, кад се хоће!

Книн, новембра 1906.

Др. Александар Митровић.